

The Influence Of Sufism On Classical Turkish Poetry: The Example Of Sufi Poets From Rumelia

Mehmet Ünal^{1,a,*}

¹Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Uşak, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 09.11.2023

Accepted : 04.12.2023

Keywords:

Islamic Literature

Divan Poet

Rumelia

Sect

Sufism

ABSTRACT

Sufism is known as a field that is defined as the knowledge of the heart and focuses on spiritual experiences. It is one of the important sources of Turkish classical literature. No matter how things and events are looked at, the effects of Sufism can be seen in the poems of almost every divan poet. While some poets deal with Sufism in their poems, some poets use Sufism as a subtle motif. The realization of Sufism was through sects. A mature guide, that is, a perfect murshid, is needed to join a cult. With the leadership of the masters, sub-branches were formed in the sects, and in time, many branches emerged due to differences in understanding and method. For centuries, sects have been indispensable elements of Muslims in the Ottoman Islamic society. They have become voluntary institutions by providing religious, moral and social services to the public through sects, lodges and zaviyes. Sufism and sects had an important place in the socio-cultural life as well as in the Ottoman religious life. This effect can be seen in the lives and poems of divan poets. According to the tezkires, the poets joined one of the Mevlevi, Nakşi, Halveti, Bektashi, Gülşeni, Bayrami, Kadiri, Celveti, Hamzavi, Şa'bani, Hurufi and Üveysi sects. Sects have been a source of spiritual inspiration to poets and have led to the use of mystical motifs in their poems. The poets expressed their loyalty to the sects in their poems and put forward a worldview shaped by the teachings of these sects. In this way, sects became an important part of Ottoman literature and culture. In this period, many poets were interested in Sufism due to the conditions required by the time and became an authority through the course of suluk. Some of them assumed this duty by rising to the posts of postnışinlik and sheikh. In this study, 17-18 years old Rumelia origin. In this study, some poets who lived in the 19th century, who were members of the sect and who had a divan, will be discussed.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(2): 165-173, 2023

Klasik Türk Şiirine Tasavvufun Tesiri: Rumelili Mutasavvıf Şairler Örneği

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 09.11.2023

Kabul : 04.12.2023

Anahtar Kelimeler:

İslam Edebiyatı

Divan Şairi

Rumeli

Tarikat

Tasavvuf

ÖZ

Tasavvuf, kalp bilgisi olarak tanımlanan ve manevi deneyimlere odaklanan bir alan olarak bilinir. Türk klasik edebiyatının önemli kaynaklarından biridir. Eşyalara ve olaylara nasıl bakılırsa bakılsın, hemen her divan şairinin şiirlerinde tasavvuf etkileri görülür. Bazı şairler şiirlerinde tamamen tasavvufu işlerken, bazı şairlerde ise tasavvuf sadece motif olarak görülür. Tasavvufun hayata geçirilmesi tarikatlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bir tarikata katılmak için bir olgun rehber, yani mürşid-i kâmile ihtiyaç vardır. Tarikatlarda mürşitlerin liderliğiyle alt şubeler oluşmuş ve zamanla anlayış ve yöntem farklılıkları nedeniyle birçok şube ortaya çıkmıştır. Osmanlı toplumunda tarikatlar, Müslümanların vazgeçilmez unsurları olmuştur. Zaviye ve tekkelerin bir amacı da topluma dini, ahlaki ve sosyal faaliyetler sunarak gönüllü müesseseler haline gelmişlerdir. Tasavvuf ve tarikatlar Osmanlı dini yaşamında olduğu kadar sosyo-kültürel hayatta da önemli bir yere sahipti. Bu etki, divan şairlerinin hayatlarında ve şiirlerinde görülebilir. Tezkirelere göre, şairler Halveti, Gülşeni, Celveti, Hamzavi, Mevlevi, Nakşi, Bektaşî, Bayramî, Kadiri, Şa'bani, Üveysî ve Hurufî tarikatlarından birine intisap etmişlerdir. Tarikatlar, şairlere manevi ilham kaynağı olmuş ve şiirlerinde tasavvufi motiflerin kullanılmasına vesile olmuştur. Şairler, tarikatlara bağlılıklarını şiirlerinde ifade etmiş ve bu tarikatların öğretileriyle şekillenen bir dünya görüşü ortaya koymuşlardır. Bu şekilde, tarikatlar Osmanlı edebiyatının ve kültürünün önemli bir parçası olmuştur. Bu dönemde, birçok şair, zamanın gerektirdiği şartlardan ötürü tasavvufa ilgi duymuş ve seyr-i sülûk yoluyla makam sahibi olmuştur. Bazıları ise şeyhlik ve postnışinlik makamına yükselerek postnışin olmuştur. Bu çalışmada, Rumeli menşeli 17-18. yüzyılda yaşamış bazı tarikat mensubu divan sahibi bazı şairler üzerinde durulacaktır.

Giriş

Tasavvuf, klâsik edebiyatımızın en önemli kaynaklarından biridir. Divan şairlerinin nazmında, eşya ve olaylara nasıl baktıklarına bakılmaksızın, genellikle tasavvufun etkileri görülür. Bazı şairler tasavvufu şiirlerinde tamamen ele alırken, diğerlerinde tasavvuf bir motif olarak işlenmiştir. Tasavvufun hayata geçirilmesi ise genellikle tarikatlar aracılığıyla gerçekleşir. Tarikatlarda, bir mürid-i kâmile bağlanmak temel bir gerekliliktir. Tarikatlarda postta oturan pirlerin inisiyatifleriyle alt şubeler oluşmuştur. Zaman içinde tarikatlardaki usul farklılıkları nedeniyle birçok kola ayrılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde tasavvuf ve tarikatlar, din alanının yanı sıra sosyo-kültürel yaşamda da büyük bir yer tutmuştur. Bu durum, divan şairlerinin hayatlarında ve şiirlerinde de etkili olmuştur. Tezkirelere göre, şairlerin yaklaşık on iki tarikata intisap ettiği bilinmektedir. Bu tarikatlar arasında Gülşenî, Bektâşî, Halvetî, Celvetî, Bayrâmî, Mevlevî, Hamzavî, Nakşî, Kâdirî, Üveysî, Hurûfî ve Şabânî tarikatları yer almaktadır. Divan sahibi birçok şair, dönemin gerektirdiği şartlardan dolayı tasavvuf yolunda ilerlemiş ve hatta bazıları şeyhlik makamına yükselmiştir. Balkan kökenli 17-18. yüzyıl birçok divan şairinin eserlerinde temel tema tasavvuf ve tarikatlar olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin temel unsurlarından biri gaza ve fetih ruhudur. Ancak bu imparatorluğa medeniyet oluşturma yeteneği kazandıran en önemli unsur tasavvuf olarak söylenebilir. 1346'da Anadolu'dan Rumeli'ye geçen Akıncı Osmanlı gazileriyle başlayan Balkanlardaki fetih ruhu, takva bilinciyle gerçekleştirilmiştir. Bu yolculuk sufi kültürüyle birlikte muhabbet ve manevi hasletlerle devam etmiştir. Ömer Lütfi Barkan'ın, "*İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*" adlı kitabında, Osmanlı Devleti'nin oluşumunda rol oynayan ve devletin temel taşları olan tasavvufi tarikatların gücünü ve işlevini Babailer hareketiyle ilişkilendirir. Gücünü imandan alan sufi akıncı dervişlerin, hem davranışlarıyla hem de sözleriyle propaganda yaparak gayri-müslim halkların kalbini kazandıklarını belirtir. Balkanların İslamlaşmasında Ahiyan-ı Rûm, Bâciyân-ı Rûm, Gaziyân-ı Rûm ve Abdâlân-ı Rûm gibi alperenlerin katkılarının sadece bunlarla sınırlı kalmadığını ifade eder.¹

Balkanlarda İslama yeni tanışan toplumların siyasî, dinî, kültürel ve ekonomik sisteme uyum sağlama ve bütünleşme gibi sorunları aşmada tasavvufi ortam önemli bir etken olmuştur. Bu süreç, İslam'ın temel prensiplerini sufi perspektifle algılama, dünyevi meseleleri sufi yaşam felsefesi ve pratiğiyle kavrama, olayları fena ve beka zıtlığına göre yorumlama gibi unsurlara dayanmaktadır. Tarikatlar, yerli nüfusun yeni yönetimle uyum sağlamasına yardımcı olan bir mekanizma görevi görmüş ve günlük hayatın İslamî ilkelerle şekillenmesi gerekliliği karşısında yumuşatıcı rol üstlenmiştir. Aynı zamanda, önceki kültürel ve sosyal geleneklerin yeni yaşam tarzıyla kısmen veya

farklılaşarak yaşatılması yoluyla, yeni düzenin oluşumunda katalizör bir işlev görmüşlerdir.²

Gayri-müslim bir ortamda faaliyet gösteren Balkanlar'daki tekke ve zaviyeler, Anadolu'daki tasavvufi oluşumlardan farklı bir yapıya sahiptir. Bu konuda derinlemesine araştırmalar yapılmış ve bu kurumların varoluş nedenleri ile toplumsal, kültürel ve edebî hayattaki rolü incelenmiştir. Tarikatların üstlendiği ahlak ve maneviyat eğitimi, diğer bir deyişle nefis terbiyesi, tekke ve zaviyelerde kurumsal ve fiziksel yapılarla gerçekleştirilmiştir. Şeyhlerle ilmi yeterliliğe haiz tarikat mensupları, edebiyatı müritlere sufi yaşam tarzının toplumsal ve ahlaki ilkelerini kazandırmak ve eğitmek için bu mekânları bir araç olarak görmüşlerdir. İşkodra, Sofya, Prizren, Belgrad, Üsküp, Selanik, Bosna, Edirne, Hanya gibi birçok şehirde hizmette bulunan tekkeler; tarım, güzel sanatlar, mimari gibi alanlarda görevlerinin yanı sıra toplumun bilgi ve aydınlanma ihtiyaçlarına cevap veren kuruluşlar olmuşlardır.

Tekke ve Zaviyeler

Tekkeler, İslam medeniyetinin bir ürünü olarak tasavvufi anlayış ve düşüncenin, terbiyesinin işlendiği ve derinleştirildiği halka sunulduğu yerlerdir. Tasavvufun temeli olan faziletin ve erdemnin bir müridin gözetiminde kazanıldığı mekanlar tekkelerdir. Ribat, Müslümanlar tarafından yeni fethedilen yerlerde mücahit gazilerin barınmalarını temin etmek üzere kurulan müstahkem zaviyelerdir. İlk dönemlerde sadece askeri bir gaye için kurulan ribatlar bu özelliği devam ettirmekle beraber sülhlerin barınağı olmuştur. Hz. Peygamber döneminde ehl-i suffa ile başlayan bu gelenek, ilk dönemlerde; I/VII. Yüzyıldan III/IX. Yüzyıla kadar çeşitli vesile ve vasıtalarla hayata ve insanlara bir yol göstermeyi ve kendisini kabul ettirmeyi başarmıştır.³ Tekkeler kurumsallaşmasını tamamlayıp pratik hayatta yerini alınca bu isimle birlikte aynı gayeye hizmet eden mevlevîhâne, zaviye, kalenderhâne, hangâh, ribat, Pîrevî, dergâh, sofîhane, kadirhane ve asitane gibi isimlerle anılmıştır. İlerleyen yüzyıllarda tekkeler kendilerine ait olan kültür, terim ve müesseseleriyle etki alanını genişletmiş ve değişik mesleklerle mensup insanları etki alanına almıştır. Dini ilkeler ışığında kurulan bu kurumlar, çeşitli ilke ve bölgelerde yaygın olmasını, insan yaratılışına en uygun sosyal kurumlar olmalarına borçludur. İnsan kalbi ve gönülü bu ocaklar aracılığıyla tatmin olmuş, tereddütleri sükûna, tecessüsleri huzura dönüşmüştür. Tekkelere gelenlerin sayısının çoğalmasında sosyal tesirlerin varlığı da kendini hissettirir. Tekke ve tarikatlar İslam'ın yaşanmasında etkili oldukları gibi, yayılmasında da büyük başarı sağlamıştır. Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle beraber tekkeler, şiir, musiki ve düşünce tarzıyla da dini hayatı etkilemiştir.⁴

¹ Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devri Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 283.

² Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Sunuş* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), XXI; Halil İbrahim Kocabıyık, "Ebû Hayyân ve el-Bahrû'l-Muhîd Adlı Tefsîri (II)", *Academic Platform Journal of Islamic Researches* 3/3 (2019), 378-388.

³ Halis Dede, "Arap Edebî Eleştirisi Sanatına Genel Bir Bakış". *Arap Edebiyatının Gelişim Serüveni*, Konya: Palet Yayınları, 2022, s. 54-55.

⁴ Mehmet Necmettin Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, (Isparta: Fakülte Kit., 2000), 250-251; Halil İbrahim Kocabıyık, "Ebû Hayyân ve el-Bahrû'l-Muhîd Adlı Tefsîri", *Academic Platform Journal of Islamic Researches* 3/2 (2019),

Balkanlarda Kurulan Tekkelere Kısa Bir Bakış

Balkan devletlerindeki tasavvufî hayatın gelişerek yaygın hale gelmesinde bu yörelerde kurulan tarikat tekkeleri hayli öneme sahiptir.⁵ Balkan ülkelerinden Bosna-Hersek, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Makedonya, Slovenya, Romanya ve Hırvatistan gibi ülkelerde kurulan tekke ve zâviyelerin varlığından söz edilebilir. Balkan coğrafyasında fethedilen bölgelerde kurulan ve İslamlaşmada çok mühim tesirleri görülen zaviye ve tekkelerin, kuruldukları yörelerde nüfusun hızla artması ve buraların cazibe merkezleri olması ve bununla birlikte tarikatların, Müslümanlaşma ile Müslümanların yaşadıkları merkezlerin gelişmesinde önemli işlevleri olmuştur.⁶

Bazı yerlerin isimlerini derviş veya tanınan bir sufiden alması da bu hususu gözler önüne sermektedir. Tekkelerin yerleştiği bölgede kasaba kasaba, köy köy, dolaşarak gerçekleştirdikleri samimi hizmetlerine karşılık insanlar nezdinde mübarek insanlar olarak bilinen dervişlerin, mezarları üzerine yapılan türbelerinin de cazibe merkezi haline geldiği bilinmektedir. Bunların önemli bir bölümünün tekkelerin içinde ya da hemen yanı başında bulunması, insanların tekkeleri daha fazla ziyaret etmesine de imkân vermiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi, Balkanlarda bulunan Osmanlı mimarisi üzerine yaptığı çalışmalarında 220'den fazla türbenin varlığından söz etmiştir ki, bu azımsanacak bir sayı değildir.⁷ Balkanlarda kurulan tekkelere kısaca bakacak olursak; günümüzde Bulgaristan'da toplam 200 kadar tekke bulunduğu görülmektedir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz; Sofya 18, Köstendil 16, Filibe 15, Ruscuk 15, Şumnu 13, Niğbolu 10, Pazarçık 10. Bu şehirlerde diğer şehirlere göre daha fazla tekkelerin bulunduğu şahit olmuştuk. Bulgaristan'da faaliyetine devam eden tarikatlar ise; Halvetiyye, Mevleviyye, Nakşibendiyye, Bektaşîyye, Bayramiyye, Kadiriyye, Rifaiyye, Sa'diyye ve Şazeliyyedir. Bu tarikatların en nüfuzlusu muhtelif şubeleriyle Halvetiyye tarikatı olduğu ve mahsusan Filibe ve Sofya'da çok geniş bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.⁸

Yunanistan sınırları dâhilinde yer alan şehir ve köylerde tesis edilen tekke sayısının 325 civarında olduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanmaktadır: Selanik şehrinde 56, Yenişehir'de 46 ve Serez'de de 42 adet tekke bulunmakta, yine bu şehirleri Girit adası 18, Dimetoka 11, Yanya 18, Gümülcine 10 adet, Tırhala 10, Ferecik 10 ve Drama 10 tekke ile takip etmektedir. Yunanistan'daki tarikatlarla; Bektaşîyye, Halvetiyye, Mevleviyye, Kadiriyye, Nakşibendiyye, Rifaiyye, Sadiyye, Bayramiyye ve Suhreverdiyye-

Zeyniyye'dir. Yunanistan'da da Bulgaristan'daki gibi en büyük ve yaygın tarikatın çeşitli kollarıyla Halvetiyye olduğu söylenebilir.⁹

Arnavutluk'un bütün yörelerinde faaliyetini sürdüren tekkeler ve intisap ettikleri tarikatlarla ilgili yapılan araştırmalar neticesinde Arnavutluk'ta kurulan tarikatların büyük bir kısmının faaliyetlerine devam ettiğini ve kırk civarında yerleşim yerinde 340'ın üzerinde tekkenin tesis edildiği görülmektedir. Bektaşîyye, Sa'diyye, Halvetiyye, Rifaiyye, Kadiriyye, Mevleviyye, Nakşibendiyye, Bayramiyye gibi öneme haiz tarikatların Arnavutluk'ta faaliyet gösterdiği görülmektedir. Halvetiyye tarikatı, çeşitli kollarıyla Arnavutluk'ta en yaygın tarikatların başında gelmektedir.¹⁰

Ayrıca; eski Yugoslavya olarak bilinen, sonradan dağılmış olan Makedonya, Bosna-Hersek, Slovenya ve Hırvatistan gibi ülkelerin şehir ve köyleri olmak üzere yaklaşık olarak 330'dan fazla tekkenin varlığından söz edilmektedir. Bu coğrafyada hizmetlerine devam eden tarikatlar ise; Nakşibendiyye, Halvetiyye, Rifaiyye, Mevleviyye, Sa'diyye, Kadiriyye, Bektaşîyye ve Melamiyye-i Bayramiyye'dir. Bu tekkelerin 47'si Saraybosna'da bulunmaktadır. Diğer şehirlerde bulunan tekkelerse şu şekilde sıralanmaktadır: Üsküp 21, Belgrat 17, Prizren 14, İştîp 10, Uzice 9, Manastır 8, Foca 8, Niş 7, Zvornik 8, Hilivne 6, Kalkandelen 6, Pirepol 5, Debre 6, Caynice 5

Tekke yoğunluğu açısından önem arz eden şehirlerin başında Üsküp, Saraybosna, İpek ve Prizren gelmektedir. Üsküp şehrinde Halvetiyye, Nakşibendiyye, Bektaşîyye, Kadiriyye, Mevleviyye, Bayramiyye ve Rifaiyye tarikatları faaliyetlerine devam ederken Prizren şehrinde de hemen aynı tarikatlar faaliyetlerini sürdürmektedir. Sadece bu şehirde Mevleviyye tarikatının bir merkezi yoktur. Ayrıca, diğerlerinden farklı olarak Sa'diyye tekkesi vardır. Saraybosna'da ise Mevleviyye, Halvetiyye, Nakşibendiyye, Bektaşîyye, Rifaiyye ve Kadiriyye; İpek bölgesinde de Halvetiyye, Mevleviyye, Rifaiyye, Sa'diyye ve Kadiriyye gibi değişik tarikatlar varlığını sürdürmektedir. Diğer Balkan coğrafyasında görüldüğü gibi eski Yugoslavya diye bilinen merkezlerde en yaygın tarikatın, kurulan tekke adedine bakıldığı zaman yine çeşitli kollarıyla Halvetiyye tarikatı olduğu görülmektedir.¹¹ Ayrıca, Romanya sınırları dâhilinde olan bölgelerde faaliyetlerine devam eden tarikatlar Bektaşîyye, Nakşibendiyye, Kadiriyye ve Şazeliyye'dir. Özellikle Nakşibendiyye tarikatının mezkûr ülkede çok güçlü olduğu ve Bektaşî tarikatının da Dobruca Türkleri arasında yayıldığı belirtilmektedir.¹²

195-208; M. Rami Awwad-Halis Dede, *Zühd Öğüt ve Hikmet Bağlamında Arap Şiirinden Seçme Kasideler*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022, s. 19-24.

⁵ Reşat Öngören, "Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlar", *Balkanlarda İslam: Gönül Fethinden Zihniyet Temsiline*, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ankara: Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, 2016), 3/39.

⁶ Yaşar Yücel, "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı: Bildiriler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985), 67-91.

⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya 3* (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1981), 48.

⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri 4: Bulgaristan Yunanistan Arnavutluk* (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1982), 141-143; Osman Keskiöglü, *Bulgaristan'da Türkler: Tarih ve Kültür* (Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985), 51

⁹ Öngören, *Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 59-63.

¹⁰ Öngören, *Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 43-46.

¹¹ Ayverdi, *Osmanlı Mimari Eserleri 3: Yugoslavya*, 338-347; Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf* (İstanbul: Gelenek yayıncılık, 2004), 249-257.

¹² Öngören, *Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 49.

Rumeli Tekke ve Zaviyelerinde Edebi Kültür

Tasavvufun öncelikli işlevlerinden biri salikleri ve muhibleri tarikatın sufi öğretisi ile tanıştırma ve onları terbiye etmektir. Tasavvufi neşveyi kazanmış ve ruhi yönü incelenmiş tasavvuf erbabının ilmi derecesinin imkân vermesi halinde düşünce ve hislerini söze ve yazıya dökmesi ile zengin bir ilmi ve kültürel külliyat oluşmuştur. Balkanlarda içinde yaşanan çok dinli ve kültürlü, etnik yapısı renkli ilişkiler düzeninde bir tür yazılı iletişim vasıtası olan edebi metinler aynı zamanda Müslümanların kendi kimliklerini yansıtır ve değerlerini yaşatma vasıtası olmuştur. Rumeli Osmanlı Devletinin diğer tarafları ile çok canlı bir ilişki içinde olduğu için buradan çıkan meşayihin irşad çalışmaları merkeze olan aidiyet duygusunu pekiştirmiştir. Ortaya konulan yazılı metinlerin miktarı eğitimin ciddiye alındığını ve merkezi yönetimin ihtiyaç duyduğu ilim adamı ve bürokratin Rumeli kökenli olmasından anlaşılmaktadır.

“[...]Kasaba-i mezkûre Rumeli’nde menbit-i serv ü semen-i ma’rifet olan hâkdân ve menba’-ı cûy-ı nazm u nesr olan gülistan olmagla meşhûr bir şehri-i şöhret-âyündür. Rivayet ederler ki, Prizren’de oğlan doğsa adından akdem mahlas korlar. Vardar Yenicesi’nde doğan oğlan baba diyecek vakit Farisî söyler. Priştine’de oğlan doğsa diviti belinde doğar derler. Binaen alâ zâlik, Prizren şair menbaı, Yenice Farisî ocağı, Priştine kâtip yatağıdır” (Kılıç, 2010: 94).

Balkan kökenli şeyhlerin verdiği mürettep veya mürettep olmayan divanlar, tercüme kaynaklı mesnevi vb. eserler, didaktik nazım metinleri ile Rumeli, edebi sahada İstanbul ve Bursa dışında en zengin bölge olmuştur. Araştırmalar sonucu yaklaşık olarak 125 divan şairi yetiştiren Rumeli bölgesinde en fazla divan şairi yetiştiren bölge 19 şairle Saraybosna olmuş, onu sekizer şairle Prizren ve Üsküp izlemiştir. Bu 125 divan sahibi şairlerden 116 tanesinin divanı olduğu kesinleşmiştir. Dokuz şairin divanı hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamış, çeşitli mecmualarda çok sayıda şiiirlerinin olduğu belirtilmiştir. Divanı kesinleşen 116 şairden 29 şairin divanı hala bulunamamıştır. Bulunan bu divanların büyük çoğunluğu basılmış ya da yüksek lisans veya doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Balkan kökenli şairlerin çoğunun mesleği divan katip ya da değişik katipliklerde görevleri bulunan memurlardan oluşmaktadır. Daha sonra ise, müderris ve muallimler yer almaktadır. Yine müderrislerin çoğu aynı zamanda kadılık da yapmıştır. Bunlardan başka alay komutan, kaymakam, mutasarrıf, mesnevihan, nişancı, reisül-küttap, sadaret mektubi kalemi... gibi mesleklerde görev yapmışlardır. Balkan kökenli şairler Mevlevî tarikatından başka sırasıyla Nakşî, Halvetî ve Gülşenî tarikatına intisap etmişlerdir. 17. ve 18. yüzyıllarda balkan kökenli divan şairinin toplam sayısı yaklaşık olarak 49’dur. Rumeli şairlerin çoğunluğu öğrenimini İstanbul’da görmüştür. İstanbul’a gelemeyenler öğrenimlerini memleketlerinde görmüşlerdir. Bazı şairlerin ise

öğrenimlerini nerede gördükleri ise net olarak belli değildir (Çeltik, 2008: 11-22).

Tarikat Müntesibi Balkan Kökenli Bazı Divan Şairleri

Fevzî, Mehmed (Celvetî)

Bosna’da doğan mutasavvıfın asıl adı Mehmed’dir. İstanbul’da eğitimini tamamlamış, Üsküdar’da ikamet etmiştir. Daha sonra saray kâtipliği görevinde bulunmuş, bir süre sonra da bu görevden iznini istemiştir. Celvetî tarikatı şeyhlerinden Selâmi Efendi’den el alarak şeyhinin hizmetinde bulunmuş, ondan tarikatla ilgili bilinmesi gereken adap ve erkâm öğrenmiştir. 1084/1673’te dar-ı bekaya ulaşmıştır.¹³

Dîvân’ı tespit edilen tek eseridir. Dîvân’ında mensur dibace, üç terki-i bent, bir terci’-i bent, bir müsemmen, üç tahmis, bir musammat kaside, altısı Farsça yüz kırk beş gazel, yirmi iki tarih, beşi Farsça yirmi sekiz rubaî ve üç kıt’a mevcuttur.¹⁴

Safâyî, Fevzi’nin nesir ve nazımdaki yeteneğinden bahsetmektedir. Fevzî ile aynı zamanda yaşayan Mezâkî, Vecdî ve Nâilî gibi şairlerin şiirlerine nazireler yazmıştır. Ayrıca Şehrî, Fehîm ve Nefî gibi şairlerin birkaç şiirini tahmis ederek etkilendiği şairlerle ilgili ipuçları vermiştir. Sade üslubu benimseyen Fevzî, bazen Sebki-Hindî etkisini hissettiren şiirler de keleme almıştır. Kaynaklarda Fevzi’nin Divan sahibi olduğu kaydedilmiştir.¹⁵

Fevzi Divanı’ndan:

“Şeb ta seher hayalün ile çeşm-i pür-seher
Dad u sitad-ı kamdadur işretüm budur

Ehl-i haşr kulak çeke nazran şikafına
Mahşerde sine-çak olayum niyyetüm budur

İdman idüp keman-ı belaya bu menzilün
Ta gayetinde taş dikeyüm himmetüm budur

Ben bu kabayı şala virem gibi akibet
Divane oldı dirler ise ragbetüm budur”¹⁶

Gurbî, Ahmed (Bektaşî)

Derviş Ahmed olarak da bilinen Ahmed el-Gurbî, Sırbistan’ın Sancak bölgesinde yer alan Yenipazar (Novipazar) kasabasında doğmuştur. Gerçek adı "Ahmed"dir. Divan’ında yer alan bir şiirinde 1135/1722-23’te yirmi beş yaşında olduğunu belirtmesi, 1110/1698-99 yıllarında Gurbî’nin doğduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Edirne civarında Eimmetül’-asliyye’de Kızıldeli Sultan Ocağı’na mensup Seyyid Ali Dergâhı’nda "Rahmi" takma adıyla manzumeler kaleme alan Muhammed Muslî isimli Bektaşî’ye intisap ettiğini söylemektedir. Yenipazar’da bulunan Gurbî’nin türbesinde iki tane kitabe mevcuttur. Tahminen öğrencisi olan Abdulkadir’in kaleme aldığı kitabelerden biri, "Zâhir ve hüvallah" ifadesiyle birlikte 1183 tarihini vererek şairin ölüm tarihini belirtmektedir. Kitabenin son kısmında "1185" tarihi rakamla yazılmıştır. Buradan Gurbî’nin vefat tarihi, 1769-70 ile 1771-72’den biri olmalıdır. Türbesi Yenipazar’dadır. Halkın önemli bir ziyaret yeri olarak bilinmektedir.¹⁷

¹³ Pervin Çapan, *Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî Nuhbetü’l-Âsâr Min Fevâ’idü’l-Eş’âr* (Ankara: AKMB Yay., 2005), 451; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *İsmail Belîğ Nuhbetü’l-Âsâr li-Zeyli Zübdetü’l-Eş’âr* (Ankara: AKMB Yay., 1999), 327.

¹⁴ Yunus Kaplan, *Fevzî Divânı*, (e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-292534/h/fevzi-divani.pdf>, 2012), 282-284. [erişim tarihi: 10.01.2023].

¹⁵ Çapan, Mustafa Safâyî Efendi, 508.

¹⁶ Kaplan, Fevzi Divanı, 195-196.

¹⁷ Sibel Akbulut Selçuk, *XVIII. Yüzyıl Şairi Gurbî’nin Divanı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 8-11.

Gurbî'nin eğitim-öğretimi hakkında kaynaklarda bir malumata ulaşılamamıştır. Fakat bazı sözcüklerin imlasını karıştırmasından dolayı iyi bir tahsil hayatının olmadığı ve iyi bir eğitim almadığı sonucuna varılabilir. Manzumelerinde ayet ve hadislere yer verir. Bu durum Gurbî'nin dini ilimler hakkında bilgi sahibi olduğu söylenebilir. Divan'ın son kısmında Farsça şiirler bulunmaktadır. Gurbî, Allah, peygamber ve ehl-i beyt sevgisine şiirlerinde sıkça değinir. Şiirlerinde batını âleme duyduğu hasret, dünyalık hevesleri terk etme, devir nazariyesi ve nefsini köreltme gibi konuları işler.¹⁸

İki eseri vardır:

1. *Dîvân*: Gurbî Divan'ının tespit edilebilen tek nüshası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yazma Eserler Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı'nda, 109 numara olarak kayıtlıdır. Bu eserde Yenipazar'a dair birçok bilgi bulunmaktadır. Özellikle bir kasidesinde, Yenipazar'ın tarih ve coğrafyasını ayrıntılı bir şekilde betimlemektedir ki bu klasik edebiyatımızda alışılmadık dışında bir yaklaşımdır. Şehrin ırmakları, mesire yerleri, dağları belirtilir. Yenipazar bölgesinde eğitim alan devlet ricali ve âlimleri, köprüleri, medreseleri, camileri, bitki örtüsü, ormanlar, madenler ve halkın geçim kaynakları gibi birçok konu bu kasidede anlatılmaktadır. Bu kaside, önemli ve orijinal bir manzumeyi temsil etmektedir. Gurbî'nin Divan'ında seksen gazelle beraber farklı nazım şekli ve aruz vezninden örnekler bulunmaktadır. Hem hece hem de aruz vezniyle yazdığı manzumeleri olan Gurbî'nin, aruzla yazdıklarının oldukça sağlam ve akıcı olduğu görülmektedir. Divan'ında yaklaşık 200 civarında manzume bulunmakla birlikte, mürettep bir yapıya sahip değildir.

2. *Eimmetü'l-Asliyye*: "Fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbında yazılan, 195 beyitten oluşan bir eserdir. Aslında mesnevi tarzında düzenlenen bu eserde birkaç nazım ve bir tesdis bulunmaktadır. Bu eser Divan nüshasının başında yer almaktadır. Eser, 1157/1744-45 tarihinde yazılmış ve 12 İmam övgüsü içermektedir. Gurbî, Divan'ını yazdığı tarihi 1160 olarak belirttiği için, bu bağımsız eserin Divan'ından ayrı olduğu düşünülmektedir.¹⁹

Bektaşilikle ilgili bir şiiri:

"Varidat-ı Hakkı ilham ile inkar eyleme
Kim hadis-i Mustafa var istihara Kaimi

Haliya her nutka zahir olmada bi-reyb ü şekk
Gözleri açık görürler görmez a'ma Kaimi

Bunda söz çok söylemek gayet degüldür bilmiş ol
Ehline malum egerçi cümle eşya Kaimi

Derviş Ahmed bir kemine kem-ter-i Al-i Aba
Hacı Bektaş-ı Velinün bendesi ba-Kaimi"²⁰

Adnî, Receb Dede (Mevlevî)

Receb Dede, Selanik'e bağlı olan Serez şehrinde doğmuştur. Şairin asıl adı Receb'dir. Babası ulema sınıfından olduğu için iyi bir eğitim imkânı bulan şair,

gençlik yıllarında doğduğu şehirde ilim ve fazilet sahibi kişiler arasına katılarak Câmî-i Kebîr olarak bilinen camide bir süre imam-hatip olarak görev yapmıştır. Âlim bir kişi olan Receb Dede, "mecâzi aşk" için dünyadan vazgeçmiştir. Ramazan Dede Serez Mevlevihanesi şeyhidir. Onun meclisinde bu durum dile getirildiğinde, şeyh Receb Dede'yi mevlevihaneye davette bulunur. Receb Dede, Şeyh Ramazan Dede'nin davetine icebet ederek ona intisap eder ve burada sikke giyerek çile çekmeye başlar. Şeyhinin güvenini kısa sürede kazanan şaire önce imam-hatip görevi verilir, ardından da hilafet için icazet verilir. Şeyh Ramazan Dede tarafından şaire "Adnî" mahlası da verilir.²¹ Adnî Receb Dede, Şeyh Ramazan Dede'nin vefatından sonra şeyhlik makamını devralır. Bir süre sâliklere rehberlik eden Adnî Receb Dede, kırk yaşlarında Abdülhalim Çelebi döneminde Konya'ya gider. Mevlana Celaleddin'in ve Şemseddin Tebrizî'nin dergâhlarında Mesnevi dersleri alır. Dönemin önde gelen kişilerinden olan Vânî Mehmed'in tarikat aleyhinde vaazları ve eleştirileri başlar. Dönemin sadrazamı olan Kara Mustafa Paşa, Adnî'nin görüşlerini almak için İstanbul'a davet eder. Görüşmenin etkisiyle Vânî Efendi'nin zulmü önlenir. Adnî, Edirne Hankahı'na geçmek için İstanbul'dan Edirne'ye geçer. Neşâtî'yle burada tanışıp hasb-i hal eder. Gelibolu'ya giderek Mevlevihane şeyhi olan Ağazâde'nin yanına yerleşir ve burada kısa süre kalır, Ağazâde'nin ilminden faydalanır. Tekkede irşad hizmeti yapar. Bu esnada Belgrad'da yeniden inşa edilen Mevlevihane için şeyh aranırken Adnî Receb Dede bu göreve atanır. Belgrad Mevlevihanesi şeyhi olarak görev yaparken 1100/1689 yılında vefat eder.²²

On yedinci yüzyılım Mevlevî şairlerinden olan Adnî Receb Dede, edebî kişiliğinde şarihlik ve şairlik gibi farklı yönere de sahiptir. Manzumelerinde sebk-i Hindî anlayışını başarılı bir şekilde kullanan güçlü bir şairdir. Şiirlerinde İran edebiyatının önemli isimleri Urfi ve Hâfız'ın Türk edebiyatında ise Nefî'nin etkisi görülür. Gerçek bir mutasavvıf olarak bilinen Adnî Receb Dede, kasidelerinde övdüğü kişileri genellikle Mevlevî çevresinden seçer. Gazellerinde ise tasavvuf ve Mevlevilik temalarına yer verir.

Eserleri:

1. Dîvân:

Adnî Receb Dede hakkında bilgi veren hemen hemen bütün kaynaklar divan sahibi olduğu görüşündedirler. Divanı, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yazma Eserler kısmında, Üniversite A Koleksiyonu Numara 272'de kayıtlıdır ve 110 varaktır. Adnî Divanı, 38 kaside (2 tanesi Farsça), 313 gazel, 1 terkib-i bend ve 4 tahmis içermektedir. Bu kasidelerin 2 tanesi tevhid, 13 tanesi na't, 1 tanesi Hasan Hüseyin'e mersiye, 1 tanesi Hz. Ali'ye na't, 1 tanesi Şems-i Tebrizî'ye na't, 7 tanesi Hz. Mevlana'ya na't, 1 tanesi Mesnevi'ye na't, 1 tanesi Seyyid Abdülbâkî Efendi'ye medhiye, 2 tanesi Seyyid Muhammed Efendi'ye medhiye, 2 tanesi Abdülhalim Efendi'ye medhiye, 2 tanesi Abdülhalim Efendi'nin oğluna medhiye, 1 tanesi Muhammed İzzetî'ye medhiye, 1 tanesi kalemiyye, 1 tanesi

¹⁸ İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî Şairleri Antolojisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1998), 3/297.

¹⁹ Komisyon, "Gurbî", *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: MEB Yayınları, 1970), 18/116.

²⁰ Selçuk, *Gurbî'nin Divanı*, 171.

²¹ Zehra Göre, *Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 21-22.

²² Göre, *Adnî Receb Dede*, 22-25.

Sâkinâme 1 tanesi de Şarâbnâme'ye aittir. Divan'ında bulunan tek terkîb-i bendi ise dört halifenin övgüsünü içermektedir. Hâfız'ın 3 gazeline Farsça 3 tahmis, Şeyhülislâm Yahya'nın gazeline ise Türkçe tahmis yapılmıştır.

2. *Nahl-i Tecellî: Nahl-i Tecellî:*

Araştırmalar sonucunda bulunabilen tek yazma nüshası Mevlânâ Müzesi'nde bulunan, İhtisas Kütüphanesi, numara 2094'te kayıtlı olan "*Nahl-i Tecellî*" isimli Mesnevî şerhi, dikkate değer bir eserdir. Bu şerhte toplamda 2144 beyit yer alır ve Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden seçilen 333 beyitte "aşk" kelimesi geçmektedir. Bu beyitler, beşer beyitlik şerhlerle birlikte sunulmuştur²³

3. *Şerh-i Kasâid-i Urî:*

Örfî-i Şîrâzî'nin Tevhid-i Bârî, Na't-ı Peygamberî ve Menkabet-i 'Ali hakkındaki kasidelerin mensur şerhi'dir.²⁴

4. *Pend-i Adnî:*

Bu manzum nasihatname, 210 beyitlik bir kasideden oluşur.²⁵

Divan'ından bir gazel:

*"Malik-i mülk-i ebed Hazret-i Abdü'l-kadir
Hüsrev-i arş-ı sened Hazret-i Abdü'l-kadir*

*Alem-efraz-ı beka beka tabl-ı nevaz-ı himmet
Sahib-i adn ü meded Hazret-i Abdü'l-kadir*

*Fatih-i şab-ı tılısmat-ı defîn-i tevhid
Vakıf-ı raz-ı ehad Hazret-i Abdü'l-kadir*

*Mazhar-ı ilm-i Hüda küfl-güşa-yı esma
Vasıl-ı nur-ı Samed Hazret-i Abdü'l-kadir*

*Adnî'ye eyle nazar bende-i Mevlana'dur
Çünkü yok lutfila had Hazret-i Abdü'l-kadir"*²⁶

İşkodralı Âcizî Süleyman Dede (Sâ'dîyye)

İşkodra'da doğmuş bir şairdir ve Sâdî tarikatına mensuptur. Sâdilik, Sadeddin El-Cebavî'ye atfedilen bir tarikat olup, Balkanlar'da kök salmıştır. Bu tasavvuf yolunda fütüvvet anlayışı ön planda tutulmuştur. Şair, şiirlerinde genellikle Âcizî mahlasını kullanmış olup asıl adı Süleyman'dır ve daha çok İşkodralı Âciz Baba veya Âcizî Dede olarak tanınmıştır. Şiirlerinde Türkçe dilinde yer yer Kosova ağzının özelliklerini yansıtmıştır. Şiirlerindeki temalardan biri kesret-vahdet ikiliğinden kurtulmaktır. Âcizî Dede, İşkodra'da doğmuş ve Sa'dîyye tarikatının Âcizîyye şubelerini kurmuştur.²⁷

Âcizî, tahsil hayatını İstanbul'da tamamlar. Daha sonra Pir Cibavî dergâhına katılır. Dergâhın şeyhi olan İbrahim Ebu'l-Vefâ'dan icazet almıştır. Ardından Âcizî Rumeli bölgesine geçmiştir. 1699-1700 yıllarında Yakova'ya yerleşerek irşat faaliyetlerine burada devam etmiştir. Ayrıca oğlu Vehhab ile birlikte 1730'dan önce Prizren şehrine yerleşmiştir.²⁸

Âcizî, Prizren şehrinde vefat etmiş olup mezarı Maraş semtinde bulunmaktadır. Ölüm tarihi konusunda çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Bursalı Mehmed Tahir, Âcizî'nin 1151/1738 yılında vefat ettiğini belirtmektedir. Diğer bir görüş ise Sa'dîyye tarikatına ait iki silsilenameye dayanarak Âcizî'nin 1748-49 tarihlerinde öldüğüdür. Âcizî Dede'nin türbesindeki levhada ise 1160/1747 tarihinde vefat ettiği yazmaktadır. Türbedeki levhada yer alan şiirde ise Aciz Baba'nın vefat tarihi olarak 1160 belirtilmiştir.²⁹

Hasan Sezâyî (Gülşenî)

Mora/Korent (Gördes)'te 1080/1669 doğumlu olan Hasan Sezâyî'nin hayatı, Mektûbât adlı eserinde yer alan biyografisine dayanmaktadır. Hasan Sezâyî, Gülşenîyye tarikatının Sezâyîyye kolunun banisi olan Sezâyî'nin asıl adıdır. Babası, Gördes semtinde tanınmış bir kişi olan Kurtbeyzâde Hasan'ın oğludur. Hasan Sezâyî, hayatının ilk yıllarını Mora yarımadasına bağlı Gördes semtinde geçirmiş, kendisini iyi yetiştirmiş ve sağlam bir eğitim almıştır. 18 yaşına geldiğinde 1098/m.1687 yılında Venediklilerin Mora yarımadasını işgal etmesi üzerine İstanbul'a gelmiş ve ardından Edirne şehrine gitmiştir. Hasan Sezâyî, gemi yolculuğu ile İstanbul'a giderken Halvetîyye tarikatının önde gelenlerinden biriyle tanışmış ve onunla Halvetîyye tarikatı üzerine istişarede bulunmuştur.

Hasan Sezâyî, resmi görevinin yanı sıra tasavvuf ve dini bilgiler alanında kendini geliştirmek için çaba göstermiş ve Âşık Musa'nın dergâhında bulunan Şeyh Mehmed Sırrî Efendi'ye öğrenci olmuştur. İki yıl boyunca bu tarikatta kalarak tarikatın adab ve erkânını öğrenmiş ve çileler çekmiştir. Şeyhinin vefatı üzerine tahta geçen La'lî Fenâyî Efendi'nin emrine girmiştir. Fenâyî Efendi, Sezâyî'yi dergâhın vakıflarının kira tahsilâtı görevine atamıştır. Bu görev nedeniyle Sezâyî'ye "Câbî Dede" takma adı verilmiştir.³⁰

Fenâyî Efendi'nin vefatından sonra yerine şeyh olarak Mahmud Hamdi Efendi geçmiş, ancak altı ay sonra Mahmud Efendi hayatını kaybetmiştir. Hasan Sezâyî, Veli Dede Dergâhı'na damadı olan Şeyh Müsellem Efendi'yi postnişin olarak atamış ve La'lî Fenâyî'nin makamına kendisi oturmuştur.³¹

Hasan Sezâyî, İbrahim Gülşenî'ye intisabı nedeniyle Mısır'a gitmiştir. Kahire'de bulunan Gülşenî Dergâhı'nda görevli İbrahim Çelebi vasıtasıyla Gülşenî tarikatının ikinci şeyhi olarak atanmıştır. Kendi ismiyle ünlenen Sezâyî Tekkesi olarak bilinen dergâhta 38-39 yıl boyunca şeyhlik görevini sürdürmüş ve ölümüne kadar bu görevini icra etmiştir. Ancak Sezâyî'nin vefatından sonra dergâh, harap bir duruma gelmiş ve sonunda satılmıştır.³²

Sezâyî Efendi, 1151/1738 yılında şeyhlik görevinde bulunduğu Edirne'de, yaptığı Âşık Musa Dergâhında vefat eder.³³

²³ Göre, *Adnî Receb Dede*, 53-77.

²⁴ Göre, *Adnî Receb Dede*, 641-683.

²⁵ Göre, *Adnî Receb Dede*, 684-707.

²⁶ Göre, *Adnî Receb Dede*, 336.

²⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınları, 1972), 1/54.

²⁸ Hüsnîye Koro, *Âciz Baba Divanı ve Sözlük Bilimi Açısından İncelenmesi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 2-3.

²⁹ Koro, *Aciz Baba Divanı*, 4.

³⁰ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurefâ'sı* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994), 60.

³¹ Himmet Konur, *Sezâî'yi Gülşenî*, 37/81

³² Özüygun, *Hasan Sezâyî Divanı*, 22.

³³ Özüygun, *Hasan Sezâyî Divanı*, 25.

Mevlevîyye tarikatı ile Gülşeniyye tarikatının münasebetleri oldukça iyi durumdadır.³⁴ Mevlevîlik, etkisini Mevlevî olmayan Hasan Sezâyî gibi şairler üzerinde de göstermiştir.

Hasan Sezayî Hazretleri, 18. asrın önde gelen mutasavvîf şairlerindedir. Şiirlerinin üslup açısından kusursuz olduğu kabul edilir. Şiirlerinde tasavvuf bilgisini ve mazmunları ustalıkla kullanmıştır. Divan ve Tekke Edebiyatı özelliklerine hâkim olan Hasan Sezâyî, gazelleriyle büyük ün kazanmış ve tezkireci Salim'e göre Osmanlıların Hâfız-ı Şirâzî'si olarak adlandırılmıştır. İbrâhim Gülşenî ve Gülşenîlik konusuna büyük önem vermiş ve divanının birçok bölümünde Gülşenîlik tarikatına intisap ettiğini ifade etmektedir. Eserleri;

1. *Divan:*

Divanı, çoğunluğu tasavvufî konuları içeren şiirlerden oluşmaktadır. Eserde 396 gazel, 5 kaside, 2 muhammes, 2 terkib-i bend, 2 müseddes, 12 murabba, 2 tahmîs, 10 kıta, 6 rubâî, 6 müfred, 3 tarih, 33 nazım, 7 İlahî ve 31 matla yer almaktadır.³⁵

2. *Mektûbât-ı Sezâî:*

Eser, Hasan Sezâyî'nin müridlerine, damadına, oğluna ve yakınlarına, halifelerine ve devletin ileri gelenlerinin bazıları için kaleme aldığı mektuplardan oluşur. Mehmed La'li' Efendi'nin *Şerh-i Ma'nevî-yi Şerîfî ve Mektûbât-ı Hazret-i Sezâî* adlarıyla yayımlandı.³⁶

3. *Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısırî:*

Niyâzî-i Mısırî tarafından yazılan "*Halk içre bir âyineyim herkes bakar bir an görür*" mısrasıyla başlayan gazeline yapılan şerh, Şahver Çelikoğlu tarafından hazırlanan divanın son bölümünde yer almaktadır.³⁷

4. *Makale-i Şerîfeleri:*

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Numara 26200'de kayıtlıdır.

5. *Nutk-ı Ârifâne:*

Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Numara:619

6. *Risâle-i Eşrât-ı Sâ'at:*

Süleymaniye Kütüphanesi Serez Numara: 3832

Gülşenîlik hakkındaki bir gazeli:

*"Tarikat putesinün kimyası Gülşenilerdür
Maarif lüccesinün aşinası Gülşenilerdür*

*Bu erbabun melamet üzredür cünbişleri ey dil
Anunçün ehl-i aşkun müntehası Gülşenilerdür*

*Giyüp bin dürlü suretler gelüp arz-ı cemal eyler
O mahbubun ezelden mübtelası Gülşenilerdür*

*Ne nam u nişan gözler harab-ender-harab olmuş
Tarık erbabının ehl-i fenası Gülşenilerdür*

*Eya emraz-ı inkara olanlar mübtelası gelsün
Sezayî derd-i inkarın devası Gülşenilerdür"*³⁸

Hâtem, Akovalizâde Ahmed (Nakşi)

Akovalizâde Hâtem, Mora'nın yakınlarında bulunan

Akova'da doğmuştur. Asıl adı Ahmed olan Hâtem, babası olan Akovalı Osman Şehdî Efendi'nin Divan-ı Hümayun kalem memuru olmasından dolayı Akovalizade olarak tanınmaktadır. Babasının teşvikiyle ilimlere ve ilmî eserlere ilgi duyan Hâtem, "makâmât-ı ulûm" adlı birçok eser okumuştur. 1115/1703-04 yılında "Hâdim-i aşk" terkiğini takip ederek İstanbul'a gitmiş ve Dâru'l-Fuhûl'a kaydolmuştur. İlk olarak Fatih Camii'nde Nakşibendi tarikatının şeyhi olan Tokatlı Mehmed Emin'e intisap etmiş, bir süre sonra Mekke'ye giderek Şeyh Ahmed Cüryânî'nin hizmetine girmiştir. Daha sonra Mısır'da yaklaşık on yıl boyunca irşad görevini üstlenmiş ve burada fen ilimleriyle de iştigal etmiştir. Sicill-i Osmânî'ye göre ise Şeyh Ahmed Cüryânî'ye halife olmuştur. Son yıllarını Fener Yenişehir'de geçiren Hâtem, halkın dini konulardaki eksikliklerini gidermek için dersler vermiştir. Akovalizâde Hâtem, dönemin önemli isimlerinden biri olmasının yanında alçakgönüllü bir yapıya sahiptir.

Fener Yenişehri'nde uzun yıllarını geçirdikten sonra, 1168/1755 yılında hayata gözlerini yumdu. Farklı şairler, vefat tarihine dair farklı kayıtlar bırakmışlardır. Kendisi, Fener Yenişehri'nde bulunan Murad Ağa Camii ile Kozlu Camii arasındaki mezarlıkta defnedilmiştir.³⁹

Eserleri:

1. *Dîvân:*

Hâtem'in Dîvân'ı, Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerden oluşmaktadır. Divan'da 16 kaside, 127 gazel, 44 tarih manzumesi, 3 şarkı, 1 müstezad, 7 kıta'a, 2 muhammes, 1 lügaz, 67 muamma ve 22 müfred vardır. Kasidelerden biri naat olup diğerleri Sultan I. Mahmud'a (6), Said Bey'e (1), Silahdar Ali Ağa'ya (5), Baltacı Mehmed Paşa'ya (1) ve Muhammed İshak'a (1) yazılmıştır. Ayrıca, bir kasidesi de müzik usul ve makam isimlerine dairdir. Dîvân'ın 19 el yazması kopyası Türkiye, Almanya ve Mısır'daki kütüphanelerde tespit edilmiştir ve bir de taş baskı nüshası mevcuttur. Dîvânı yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.⁴⁰

2. *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî:*

Muğlalı olan İbrahim Şâhidî Dede, Tuhfe isimli Türkçe-Farsça manzum lügatinin şerhi, Türkiye ve Mısır yazma kütüphanelerinde 14 tane kopyası bulunan bir eserdir. Bu eser, Emir Yahya Paşa'nın isteği üzerine kaleme alınmış olup H.1143 (M. 1730/1731)'te yazılmıştır.

3. *Şerhu'l-Luma' fi'l-Hisâb:*

Matematik ile ilgili bir eserinin şerhi, Arapça olarak yazılmış olup Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde (28 Hk 3653) bir nüshası mevcuttur.

4. *Manzûme fi'l-Ahlâk:*

Arapça olarak kaleme alınmış olan bir ahlak eseridir. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde (37 Hk 4058/1) numarasıyla kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır.

5. *Mültekâ Şerhi:*

İbrahim bin Muhammed el-Halebî'nin Hanefî fıkhiyla ilgili *Mültekâ'l-ebhûr* adlı eserine ait bir şerhtir.

³⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, (İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1983), 322.

³⁵ Şahver Çelikoğlu, *Sezâyî-i Gülşenî Dîvân* (İstanbul: Yazı Yayınları, 1985), 277.

³⁶ Cezaîr Yarar, *Mektubat- ı Hazret- i Sezâî*, (İstanbul: Divan Yay., 2001), 252.

³⁷ Himmî Konur, *Sezâî'yi Gülşenî*, 37/81.

³⁸ Ali Rıza Özüygun, Hasan Sezayî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi, Erzurum:

Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999, 350-351.

³⁹ Mehmet Celal Varışoğlu, *Hatem, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 259-279.

⁴⁰ Varışoğlu, *Hatem Divanı*, 203-410.

6. *Şerh-i Elfâzı'l-Küfr:*

Bedri'r-Reşîdî'nin Elfâz-ı Küfr Risalesi'ne ait Arapça şerhtir.

7. *Fevâid-i Hâtem:*

Muhammed Said Efendi, şairin Arapça takrirlerini derleyerek bir araya getirerek bu eseri oluşturmuştur.

Abdullah Bosnevî (Bayramî-Melamî)

992/1584 tarihinde Bosna'da doğan mutasavvıf şair Abdullah b. Muhammed, Sicilli Osmânî adlı eserde belirtildiği üzere Hasan adında bir müderris olan oğlu bulunan ve Kudüs Mollalığı görevini üstlenen bir şahsiyettir. Abdullah Efendi, ilk tahsilini Bosna'da tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek ünlü bilginlerinden İslâmî ilimler okumuştur. Hem aklî hem de naklî ilimlerde derin bilgisi olan Bosnevî, Bursa'ya gidip Hasan Kabadûz'a intisap etmiştir. Onun sayesinde yüksek mevkilere erişmiştir ve Şeyh Abdülmecid Halvetî'den de ilham almıştır. Daha sonra Bursa'dan ayrılarak Mısır ve Hicaz'a giderek hac farızasını yerine getiren Abdullah Bosnevî, tasavvufî ve ilmî yetenekleriyle tanınmış ve Melamilik akımının yayılmasına katkı sağlamıştır. Hac vazifesini tamamladıktan sonra Şam'a uğrayan ve eserlerini burada yazmaya çalışan Abdullah Bosnevî, İbn-i Arabî'nin mezarını ziyaret ederek burada bir süre inzivaya çekilmiştir. İbn-i Arabî'nin yazdığı eserlere duyduğu ilgi nedeniyle "*Şârih-i Füsûs*" olarak ünlenmiştir. Bosnevî buradan Konya'ya gelmiştir. İbn-i Arabî'nin fikirleri arasında mühim bir halkayı oluşturan Sadreddin Konevî'nin mezarını ziyaret etmiştir. Konya'da 1054/1644 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Sadreddin Konevî'nin türbesinin yakınına vasiyeti üzerine, defnedilmiştir. Abdullah el-Bosnevî, er-Rûmî, el-Bayramî'nin garibi olan Allah'ın yerde ve gökteki garibi Abdullah el-Bosnevî'nin kabridir. Türbesi Şeyh Sadreddin Konevî'nin Türbesi'nin yanında yer almaktadır.⁴¹

Divan edebiyatına kazandırdığı eserler göz nüne alındığında Bosnevî'nin oldukça velüd bir kişi olduğu söylenebilir. Eserlerinden anladığımız kadarıyla tasavvufî mensur ve manzum metinlerin şerhi üzerinde çokça duran Abdullah Efendi, tasavvufî konulardan oluşan altmışın üzerinde eser bırakarak bu alandaki önemini ve kıymetini ortaya çıkarmıştır. Birçok eserinde asıl konu İbn-i Arabî'ye bağlılığı ve vahdet-i vücud konularıdır. Bosnevî, derin sûfî şairdir, Farsça ve Arapça dillerine hâkim olarak bu dilleri eserlerinde sanat ve edebiyatla birleştirmiştir.

Bazı eserleri:

1. *Tecelliyâtü Araisî'n-Nusûs Fî Manassâti Hikemi'l-Fusûs:*

Türk ve Arap edebiyatında "*Şarihü'l-Fusûs*" olarak ünlenmesine sebep olan Fusûs şerhini Abdullah Bosnevî, 1019 tarihinde bitirmiştir. Bu şerh, şairin ilk eseridir. Abdullah Bosnevî, "*vahdet-i vücudun*" farklı sorunlarını 12 bölümde ele aldığını belirtmektedir. Eserin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa kısmında 1244, H. 1019 numarasıyla birlikte mevcuttur; diğer bir kopya ise yine Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa kısmında H. 1021, 1246 numarasıyla bulunmaktadır.

2. *Şerh-i Fusûs:*

Arap coğrafyasında Fusûs'un Türkçe şerhinin ün kazanması üzerine, Arap âlimlerin önde gelenleri eserin Arapça olarak şerh edilmesi için Bosnevî'ye başvuruda bulunmuşlardır. Abdullah Bosnevî de bu sebeple Fusûs adlı eserini Arapça şerh etmiştir. Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa kısmında 1247 numarasıyla kayıtlıdır.

3. *Şerh-i Cezire-i Mesnevi:*

Abdullah Efendi'nin ahlak ve tasavvuf konularında yazdığı *Şerh-i Cezire-i Mesnevi* adlı eseri, klasik edebiyatımızda yaygın olan şerh edebiyatının güzel bir örneğini sunmaktadır. Bu eser, klasik mesnevi biçiminde düzenlenmiş olup 8673 beyit ve 33 bölümden oluşmaktadır. Mesnevi, aruzun fâilâtün/fâilâtün/fâilün kalıbıyla yazılmıştır. *Şerh-i Cezire-i Mesnevi*, IV. Murat döneminde 1629 yılında kaleme alınmış olup çok sayıda kopyası mevcuttur. Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde 9262 numaralı bir nüsha bulunmakta olup 239 yapraktan oluşmaktadır.

4. *Gülşen-i Râz-ı Arifân Fi Usul-i Râh-i İrfân:*

Kur'an-ı Kerim'den ayet ve peygamberimizin hadisleri eserde başlık olarak kullanılmıştır. Vahdet-i vücud anlayışı nazm ile anlatılmıştır. Bu eserin yazma eser kütüphanelerinde çeşitli nüshaları bulunmaktadır.

5. *Kasidetü Abdülmecid es-Sivasî:*

Abdülmecid Sivasî'ye ait bir kasidesinin şerhidir.

6. *Şerh u Kasidetü'l-Münfrice:*

Eser Türkçe bir şerhtir.

7. *Şerh u Beyt-i Mesnevi:*

Mesnevi'nin bir beytine şerh yazılmıştır. Bu eserlerin haricinde tasavvuf ve tefsirle alakalı birçok eseri vardır.⁴² Melami tavır ve tasavvufî neşve şiiirlerinde görülür.

Sonuç

Fetihlerle birlikte tesis edilen tekke ve zaviyelerin zaman içinde artarak Balkan coğrafyasını sardığını göstermektedir. Kurulan bu müesseselerde faaliyetini icra eden dervişlerin bölgenin İslâmiyeti tam manasıyla kavramasına ciddi katkılar sağladığını ve bu bilincin sürekli olarak gündün güne arttığını söyleyebiliriz. Genel olarak, tekkelerin bağlı oldukları tarikatlar ve yayıldıkları bölgelere baktığımızda, İslâm'ın yayılmasının çoğunlukla Sünnilik çerçevesinde gerçekleştiği görülür. Ancak bazı yörelerde ve dönemlerde bu çizginin dışına çıktığı da gözlemlenir. Yapılan kapsamlı bir araştırma sonucunda, bölgenin genel olarak Sünnilik çizgisinde olduğu açıkça görülmektedir.

17. ve 18. yüzyıllarda yaşamış olan bu şairler, Balkan kökenli olup Türk-İslam edebiyatının bu döneminde etkili olmuşlardır. Sayıları çok fazla olduğundan, bu yazıda sadece belirli isimlere yer verilebilmiştir. Ancak eserleri günümüze ulaşmamış Derûnî, Hâfız Ebûbekir, Habîbî (Hasibî), Nazmî Hasan Dede, Dervîz Sâfî Efendi, Sa'îd Dede, Salih Fâhir Efendi, Çarhacı Şeyh Ahmed Efendi, Şefî'î Seyyid Dervîş Mehmed, İsmâil Hanefî, Lebîb, Şeyh Vecdî Dede Efendi, Kâtibî Mustafa gibi birçok Rumelili sufi şair, Balkan kökenli sufi şair edebiyatının zenginliğine katkıda bulunmuşlardır. Bu dönem, Osmanlı

⁴¹Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/43.

⁴² Abdullah Kartal, "Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî Abdullah Bosnevî", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 6/6, (1994), 299.

İmparatorluğu'nun çözülme yıllarıdır ve Anadolu'dan Rumeli'ye yerleştirilen ve İslam irfanıyla beslenen tekke ve zaviyelerde yetişen bu kişiler, Osmanlı edebiyatına katkılarda bulunmuşlardır. Bu sufi şairlerin eserleri, Balkanlar'da kültürel varlığımızın kanıtı olarak bugün dahi değerini korumaktadır.

Kaynaklar

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim. *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*. Ankara: AKMB Yay., 1999.
- Açık, Kerim. "Akovalızâde Ahmed Hâtem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1, 63-64. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Algar, Hamid. "Nakşibendiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/335-342. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Awwad, M. Rami - Dede, Halis. *Zühd Öğüt ve Hikmet Bağlamında Arap Şiirinden Seçme Kasideler*. Ankara: Sonçağ Yay., 2022.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya 3*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1981.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin. *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*. Isparta: Fakülte Kit., 2000.
- Barkan, Ömer Lütfi. "İstila Devri Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi 2* (1942), 279-304.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 1 Cilt. Haz. A Fikri Yavuz - İsmail Özen. İstanbul: Meral Yay., 1972.
- Çakır, Mehmet Saki. *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehri Dergâhı*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2021.
- Çapan, Pervin. *Mustafa Safâî Efendi Tezkîre-i Safâî Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr*. Ankara: AKMB Yay., 2005.
- Çelikoğlu, Şahver. *Sezâyî-i Gülşenî Divân*. İstanbul: Yazı Yay., 1985.
- Çeltik, Halil. *Divan Sahibi Rumelili Şairlerinin Şiir Dünyası*. Ankara: MEB Yay., 2008.
- Dede, Halis. "Arap Edebî Eleştirisi Sanatına Genel Bir Bakış". *Arap Edebiyatının Gelişim Serüveni*. Konya: Palet Yayınları, 2022.
- DİA. "Melamiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/29-35. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Erdem, Sadık. *Râmîz ve Âdâb-ı Zurefâ'sı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1994.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1983.
- Göre, Zehra. *Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri.*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- İzeti, Metin. *Balkanlar'da Tasavvuf*. İstanbul: Gelenek yayıncılık, 2004.
- Kaplan, Yunus. *Fevzî Divânı*. e- kitap. <http://ekitap.kulturizm.gov.tr/dosya/1-292534/h/fevzi-divani.pdf>. 2012. [erişim tarihi: 10.01.2023].
- Kara, Mustafa. "Balkanlar'da Türk Tasavvuf Edebiyatı'na Genel Bakış". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Bursa 2001), 1-26.
- Kara, Mustafa. "Gülşeniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/256-259. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Kartal, Abdullah. "Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî Abdullah Bosnevî". *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 6 (1994), 297-311.

- Keskioğlu, Osman. *Bulgaristan'da Türkler: Tarih ve Kültür*. Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985.
- Kılıç, Filiz. *Aşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'ara*. İstanbul: Pera Müzesi Yay., 2010.
- Kocabıyık, Halil İbrahim. "Ebû Hayyân ve El-Bahru'l-Muhît Adlı Tefsîri (II)", *Academic Platform Journal of Islamic Researches* 3/3 (2019), 378-388.
- Kocabıyık, Halil İbrahim. "Ebû Hayyân ve el-Bahru'l-Muhît Adlı Tefsîri", *Academic Platform Journal of Islamic Researches* 3/2 (2019), 195-208.
- Konur, Himmet. "Sezâî'yi Gülşenî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37/79- 81. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Koro, Hüsnîye. *Âciz Baba Divanı ve Sözlük Bilimi Açısından İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Kur'an- Kerim Meâlî. çev. Hasan Basri Çantay. İstanbul: Risale Yay., 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Sunuş*. Ankara: 2005.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Bektaşilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/373-379. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Öngören, Reşat. "Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlar". *Balkanlarda İslam: Gönül Fethinden Zihniyet Temsiline*. ed.Muhammed Savaş Kafkasyalı. 27-80. Ankara: Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, 2016.
- Özcan, Abdülkadir. *Şakâik-i Numaniye ve Zeyilleri Vekâiyü'l-Fudalâ*. 1 Cilt. İstanbul: Çağrı Yay., 1989.
- Özmen, İsmail. *Alevi-Bektaşî Şairleri Antolojisi*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1998.
- Özuygun, Ali Rıza. *Hasan Sezâyî Divanı*. İstanbul: Buhara Yayınları, 2005.
- Selçuk, Sibel Akbulut. *XVIII. Yüzyıl Şairi Gurbî'nin Divanı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda. "Mevleviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/468-475. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Türk Ansiklopedisi*. "Gurbi", 18 Cilt. Ankara: MEB Yay., 1970,115-116.
- Uludağ, Süleyman. "Halvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/393-395. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Varışoğlu, Mehmet Celal. *Hatem, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Yapıcı, Uğurtan. *Edirneli Mevlevî ve Gülşenî Şairler*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Yarar, Cezair. *Mektubat- ı Hazret- i Sezâî*. İstanbul: Divan Yay., 2001.
- Yılmaz, H. Kâmil. *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*. İstanbul: Erkam Yay.,2011.
- Yılmaz, Hasan Kamil. "Celvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/273-375. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Yuvalı, Abdülkadir - Aktan, Ali. *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmânî*. 3 Cilt. İstanbul: Sebil Yay., 1995.
- Yücel, Yaşar. "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı: Bildiriler*. 67-91. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985.
- Yücer, Hür Mahmut. "Sa'diye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 35/410-413. Ankara: TDV Yayınları, 2008.